

✦ ԴԷՊԻ ՄԱՔԻՆԵՍՑ ՎԱՆՔ ¹⁾

Օձաբերդից երկու վերստ անցնելուց, մօտենում ենք Սեւանի հարաւային ծայրին:

Սեանը խաղաղ էր, ընկած ինչպէս փերուզագոյն ապակի: Ափի մօտ ընկած էր հինաւուրց մի նաւակ: Այդ ձկնորսներինն էր, նորանք էլ այդտեղ էին և բաւական քանակութեամբ ափ էին հանել հրաշալի իշխաններն ու գեղարքունիքը: Այդ համեղ ձկներից մեր պաշարի համար ի հարկէ չզլացանք վերցնել: Այդ ձուկը իշխան չէ, այլ Թագաւոր, բոլոր ձկների Թագաւոր:

Այդտեղ, լճի եզրին, հրուանդանի պէս մի տեղ՝ ընկած է մի ապառաժոտ բլուր: Բլրի կրճէից դէպի լիճը, ջրից երկու արշին բարձրութեան վերայ դուրս է ցցուած մի ժայռ, որի ճակատին արշին ու կէս երկայնութեամբ և մի արշին լայնութեամբ քարի վերայ փորագրուած է մի ամբողջ երես բնեւագիր արձանագրութիւն: Քարի երեսն, ուր զետեղուած է բեւեռագիրը, նայում է դէպի ջուրը, այնպէս որ տեսնելու համար նաւակ պիտի նստել և հիւսիսային կողմից ջրի երեսով մօտենալ նորան:

Քարը տեսանք, երկու վերստ էլ ճանապարհ կտրեցինք հոսանք Ալըշալու գիւղը: Այդտեղ իջանք տեղոյն Տէր-Գէորգի տունը: Այդ քահանան իւր առաջին իսկ շարժուածքով և ընդունելութեան քաղաքավարի ու վայելուչ ձևերով ապացուցեց, որ աշխարհ տեսած մարդ է:

Բարեններից յետոյ նախ մտանք ներս՝ տէր հօր երկու ձեռագիր աւետարանը տեսնելու:

Ընդարձակ խրճթի սևապատ առաստաղի տակ՝ թոնրի շուրջը նստած կանայք հաց էին թխում: Հացի անոյշ ու կեն-

¹⁾ Տես «Լուսնայ» № 5 1904:

սալի բուրմուռներ համակել էր խրճթի բոլոր անկիւնները:

Ով կերել է Հայաստանի թափայ հացը՝ պանրի և կանաչեղէնի հետ, նա անշուշտ կգնահատէ Հայաստանի հողը: Հայկական գիւղերի սովորութեամբ ամսական երկու անգամ են հաց թխում,—լաւաշ հաց, թղթերի բարակութեամբ: Չորացնելուց և ապա մի անգամ թրջելուց, հացերը աւելի են համեղանում: Հացի հետ էլ համեղ է հայի ձմերային բոլոր պաշարները.—խեցիներում պահուած իւղը, պանիրը, զանազան թթուեղէնները, ապա քսակների բրինձը, ցորենը, ձաւարը, լոբին, սիսեռը և այլ և այլ բուսեղէնները: Այդ բոլորը հայ գիւղացին իւր հողի վերայ ինքն է արտադրում: Հայ գիւղացու օգնականը իւր կինն է: Կինը միշտ իւր ամուսնու հետ հաւասար գործում է և արտում և հանդում և այգում և բանջարանոցում, ապա լրացնում է տան բոլոր պակասութիւնները, երեսաններն էլ ինքը պահում, ինքը մեծացնում իւր ստինքին, իւր անարատ կաթով:

Հայի սիրելի պարապմունքը երկրագործութիւնն է եղել և այսօր էլ երկրագործութիւնն է:

Խրճթի պատերից մէկում շինուած է փոքրիկ պահարան, որտեղ Տէր Գէորգը պահում է երկու ձեռագիր աւետարաններ: Մէկը նորանցից նոր գործ է. իսկ միւսը 1425 թուականն ունի վերան: Գիրքը դարդարուած է բազմաթիւ պատկերներով, նկարուած շատ գեղեցիկ ներկերով և գլխաւորապէս ոսկէգօծուած, որի փայլը տակաւին մնացել է անվնաս:

Այդ աւետարաններն էլ Օձարերդի աւետարանի պէս բազմաթիւ ուխտաւորներ ունին, սակայն մենք որքան ճանաչեցինք տէր-Գէորգին, նա չի մերժիլ իւր աւետարանները Մայր Աթոռ ռեղարկելու, կամ գոնէ գիւղի եկեղեցում տեղաւորելու: Աւետարանը եթէ արդէն ունի որոշ ուխտաւորներ, ուրեմն նորա պատշաճաւոր տեղը եկեղեցին է: Ուխտը յարմար է միայն եկեղեցում կատարել:

Արդշալուն էլ հայկական գիւղ է: Եւ ինչպէս այդ երկրի բոլոր գիւղերում, այդտեղ ևս Ժողովուրդը պարապում է սոսկ երկրագործութեամբ: Ամենուրեք աչքի է ընկնում բուսականութեան բացակայութիւնը: Սակայն հասարակ այգեգործական կուլտուրայի մասին ամենևին փաղափար չունին այդ երկրի մարդիկ: Խաղողը հօ կատարեալ ցնորք է դորանց համար: Գինի չկայ ոչ մի տեղ: Ժողովուրդը գլխաւորապէս գործ է ածում

օղի և անբախտաբար սկսում է կամաց-կամաց նուիրուել օղիին:

Ալըշալուսի տէր Գէորգն էլ նահապետական մարդ է: Այդ օրն իւր այդին նա Աբրահամի վրան էր դարձրել: Եւ այդտեղ վայելչութեամբ հիւրասիրուելով, ուղեկիցներին հետ, տէր-Գէորգի առաջնորդութեամբ դիմեցինք դէպի Վանէ-Վանից վանքը, որ ընկած էր Ալըշալուսից հեռու, մի վերստաչափ ճանապարհի վերայ:

Վանէվանից վանքը շինուած է մի բլրի ստորոտում, գետակի ափին: Ինչպէս երևում է այդ կողմի վանքերը—գրեթէ բոլորն էլ շինուած են Ս. Հռիփսիմէի վանքի ճարտարապետութեամբ: Վանէվանից վանքն էլ Ս. Հռիփսիմէի փոքրագոյն մօդէլն է. չորս կիսակողմ սեղաններով ու խորաններով և փոքր ինչ սրածայր կաթողիկէով:

Վանահայրը—մի ծերունագարդ վարդապետ, որ շատ վաղուց Տաճկաստանից եկել-տեղաւորուել է այդտեղ, վանքի ներսը զարդարել է ուղիղ երեխայական էջմ ու հաւէսով:

Պատերի վերայ կախուած են զանազան պատկերներ, թէպէտ և բոլորը կտաւի վերայ, հայկական ճաշակով նկարուած: Աստա պիտակ եղէգնից մոմեր է ձևացրել և շարքով պնտացրել պատկերների առաջ: Այս և այն անկիւնումն էլ դետեղել է մի շարք փայտէ խաչեր և քօղերով ու ծովերով զարդարել:

Գլխաւորն այն է, որ այդ զառամեալ, ծերութեան հասած վարդապետը դեռ այնքան տենչանք ունի սրտում, դեռ այնքան եռանդ կայ: Քսանուհինդ, երեսուն տարեկան վարդապետներ կան, որոնք կատարեալ մթերք են ներկայանում:

Վանքի պատերի վերայ կան արձանագրութիւններ, որոնք մի հետաքրքիր վկայութիւն չունին: Հին արձանագրութիւնները տեղի են տուել նորերին: Նորերն էլ վանքի վերանորոգողների, զանազան կարկատան ճնողների և շատ քաւերի վերայ իսկ այցելողների անուններն ու տարէթուերն են վկայում:

Սակայն որքան մխիթարական է վանքի մէջ մի տէր, մի հսկող տեսնել: Եւ Վանէ Վանից վանքը ուրիշ շատ անտէր, անխնամ վանքերի պէս մի գերեզման չէ ներկայացնում: Հայոց վանքերն առանց բացառութեան, բոլորը պտղաբեր շրջակայք ունին: Ի՞նչ դրութեան կհասնեն նորանք, եթէ միտնգամայն հասնեն տրտմագին մենաւորութեան:

Վանէվանից վանքի վանահայրը մի գեղեցիկ բանջարա-

նոց է չինել վանքի առաջ, որ մի խրատական օրինակ է Բայադէտի գիւղացիներին, որոնք առարկում են թէ օդը ցրտագին է, բանջար չի բանում իրանց երկրում, ծառ չի մեծանում և այլն:

Վանէվանից վանքից մեր ճանապարհը շարունակեցինք դէպի Մաքենեաց վանք:

Ալըւալուից դէպի Մաքենեաց վանք գնալու համար մեր ճանապարհը շատ անտանելի եղաւ: Մի նեղ կածան, մի արահատ չկայ, որպէսզի չշփոթուենք, սար ու ձոր չընկնենք: Պ. Մնացականն էլ Օձարերդից մի առաջնորդ էր վերցրել, որը ոչ ճանապարհ գիտէր, ոչ էլ առաջնորդելու շնորհք ունէր և որն աւելի քան նեղութիւններ պատճառեց:

Հարցնում եմ այդ այլասեռութեան գիւղացուն. Մաքենեաց վանքի մօտ կայ որ և է դիւղ:

— Այս, կայ, թուրքի դիւղ է:

— Թող թուրքի լինի, վերջապէս այդ դիւղի մարդիկ հաղորդակցութիւն ունին միւսների հետ:

— Այս, ունին:

— Հապա ո՞ր է այն ճանապարհը, որ անշուշտ մի նեղ կածան կլինի, որ տանէր դէպի վանքը:

Ձուլլուսի նման գիւղացին ոչինչ չի խօսում: Զորից բարձրանում դէպի վեր, դէպի ապառաժոտ բլուրը և նորից իջնում ձոր, անցնում թփերի ու մացառների արանքը: Սև մենք ճարահատեալ հետևում ենք նորան: Պալեստինը որոնող՝ սար ու ձոր ընկած խաչակիրներ ենք դարձել:

Վերջապէս, երկար նեղութիւններ կրելով, հազիւ գտանք ճանապարհը, որով մօտ երեք վերստ անցնելուց, երևաց վանքի խաչապատկ կաթուղիկէն:

Վանքին կից գիւղի բնակիչները թիւրքեր են: Հոգը վանքինն է, բայց անցել է թիւրք գիւղացիներին, որոնք և այսօր շրջապատել են քրիստոնէական օծեալ տաճարը, որ այդտեղ մեն-միայնակ ասես գերուած ու թշնամիներով պաշարուած լինի և որ կարծես արտօսրագին ձայնով ասում է քրիստոնեայ այցելուին. «փրկեցէք ինձ, ես մենակ եմ, անտէր մաշուում եմ, որոշոց կարօտով տոչորւում»:

Առաջին իսկ տալաուրութիւնը ծանր էր և միշտ ծանր է մնաց: Ասկայն ինչ դիրք ունի: Ասես փոքրիկ բերդ լինի: Կանգ-

նած է բարձր, ապառաժոտ բլրի վերայ, շրջապատուած քարաշէն պարիսպներով:

Պարսպի դուռը հարաւային կողմիցն է: Դռան բանալին գտնուում է թուրք գիւղում ապրող միակ հայ վաճառականի մօտ, որին իմաց տրուեց, եկաւ դուռը բացաւ:

Յանաչ խոտը կէս արշինաչափ բարձրութեամբ ծածկել է ամբողջ բակը: Փոքրիկ զետակը հարաւային պատի տակից սողալով, վանքի արևելեան պատի քարերը գուրգուրելով, մշտամուռնչ ուխտը կարկաչելով, սահում-թափուում էր դուրս հիւսիսային պատի տակով: Լուռ է լանքը, լուռ է չորս կողմը, լուռութիւնը թախծալի, արցունքով լեցուն:

Մաքենեացի վանքն ունեցել է իւր բարձր հռչակը, ունեցել է մեծանուն միաբաններ: Այդտեղ է ապրել Մաշտոցը, այդտեղ սկսել իւր գիրքը և ապա շարունակել Սևանում:

Այդ վանքն է եղել Վահան Գողթնացու ճգնաբանը, այդտեղից է նա գիտել հայրենեաց շէն ու անշէն անկիւնները, այդտեղ իսկ որոշել ապրել աւետարանի քաղցրագոյն վարդապետութեան համար ¹⁾:

Նա դեռ տաանութ տարեկան պատանի, արաբական պատում մեծացած, չքով ու պլխանքով շրջապատուած, սակայն մի ծանր բնագոյումով չղթայուած է եղել հոգին: Նա հանգիստ չէ գտացել իմանալով, որ ինքը քրիստոնեայ է, մի անբախտ աշխարհի իշխան և որ մահմեդական դաւանելով իրան, սուրկացրել են, ոտքի տակ տուել այն հաւատը, որով ապրել են իւր սուրբ նախնիք, ապականել այն խանձարուրը, որի ծախքերում ծնուել է և տրորել այն աւաղանը, որի մէջ մկրտուել է: Նւ այդ սիրտ կրծոց խիղճը խլում է նորա հոգու անդորրը, նորա արտի խաղաղութիւնը, ուստի և նա հայրենիք գնալու դրական վճիռը յայտնում է Արդշմելիք ամիրային. ու երբ լըսում է նորա խօսքը թէ՛ նա չէն հայրենիք չունի, թէ Գողթն ամբողջովին աւերակների կոյտեր են, այն ժամանակ նա

1) Ի դէպ է ասել, որ Մաքենեացի վանքն այցելելու մեր գլխաւոր նպատակն էր տեղն ու տեղը տեսնել ու ճանաչել Վահան Գողթնացու սիրած ու ապրած տեղերը, որ կարեւոր էր մեր «Վահան Գողթնացի» պատմական վէպի համար: Այդ վէպը գրել ենք 1898 թ.: Սակայն առ այժմ չկարողացանք լոյս ընծայել ոչ «Լուսնայում» և ոչ առանձին գրքով:

բացականու՞մ է ռարձակեցէք, որ տեսնեմ զորչափութիւն աւերածոյ երկրին իմոյ հայրենեացս:

Եւ եկաւ ու տեսաւ, որ յիրաւի ամեն անկիւն դարձել է մոխրակոյտ, ամեն անկիւն ամալի: Չկային ոչ բարեշէն քաղաքներ, ոչ գիւղեր, աւաններ, չկային հայրենական պալատներ, ամրոցներ, բայց վանքերը տակաւին կանգուն էին և վանքերումն էին հնչում կորած փառքի ողբը և յաջորդող սերունդին խրախուսող երգը: Վանքերն էին մնացել իբր պատսպարաններ յախուռն թշնամիների յարձակումների դէմ, վանքերումն էին երկրի քաղաքական մինչև իսկ պատերազմական գործերը վճռում, վանքերում էին պարանոցները և վանքերից էին ղլխում գիտութիւն, ուսում, արուեստ, գեղարուեստ: Վանքերումն են ապրել մեծացել Մաշտոցներ, Գօշեր, Դաւիթներ, Լոյսիկներ և այլք: Վանքերի մէջ են ծնուել նորանց մատեանները, ապա վանքերից տարածուել ժողովրդի մէջ: Վանքերը պատնէշներ են եղել և ժողովրդին մահ սպառնացող սովի դէմ, վանականներն են ամօքել աղքատի վիշտը, թշուառի լացն ու կոծը: Նորանք հացի շտեմարաններ են պահել, որոնցից օգտուել է ժողովուրդը: Վանքերում պահուել են ջուլհակներ, ոստայներ, ձիթահաններ, ճախարակներ, մինչև իսկ երկաթէ դանազան գործիքներ:

Մաքենեաց վանքի վանահայրերը կարծես խօսել են իւրաքանչիւր ծաղկի ու բոյսի հետ: Աւանդութեամբ պատմում են, որ նորանք զանազան ծաղիկներից թէ ներկեր են պատրաստել, թէ զանազան հեղուկներ՝ հիւանդների համար:

Մաքենեաց վանքը հարուստ է եղել ոչխարների հօտով: Բուրդ, պանիր, իւղ նորանք արտադրել են ոչ միայն Գեղարքունեաց երկրի այս ու այն կողմերին, այլ հասցրել են մինչև Գողթն ու չրջակայքը: Վանականները ձմեռ ժամանակ մաքիի մորթուց կարած կապոց են հագել, դորա համար էլ ժողովուրդը նորանց Մաքենեաց է անուանել, իսկ չրջակայ գաւառն այն ժամանակ կոչուել է Մաքենիք:

Վանքի արեւմտեան կողմից ընկած է խոր ձոր, որի միջով հոսում է ջրուառ գետը, որ հնումը կոչուել է Մաքենեաց գետ, այժմ թուրքերէն՝ ինչպէս վանքին Զրզ-վանք, այսինքն Ուկի վանք, այնպէս էլ գետն են անուանում. Ղրզ-չայ, այսինքն Ուկի գետ:

Ձորի միւս կողմը մի սքանչելի բլուր է, տափարակ գլխով,

որտեղից երևում է Գեղարքունեաց ամբողջ երկիրը, իւր կապոյտ, փերուզավառ գմբէթով:

Մաքենեաց վանքն իւր չորս, ընդարձակ, կիսակոյր պատերով և չորս անկիւնաւոր խորաններով ու իւր ամբողջ յատակագծով պակաս չէ Ս. Հռիփսիմէի վանքից: Պակասութիւնը միայն իւր անուշադիր մնացած դրութիւնն է,—ողբալի դրութիւն, որ ասուչ է կրթում մեզ:

Պատերի վերայ շատ հին արձանագրութիւններ չկան: Մի քանի կցկտուր գրութիւններ վկայում են, որ դեռ երկու հարիւր տարի առաջ այստեղ ապրել է մի ամբողջ միաբանութիւն, այստեղ կատարուել են քահանաների և վարդապետների ձեռնադրութիւններ:

Կանգնած եմ ներսում, երբեմն հռչակաւոր վանքի կամարների տակ: Սուստաղից տասնագոյն կաթիլներ են գլորւում, կարծես մեր աչքից թափուող կաթիլներին կցորդելու: Կաթուղիկէի տանիքը քանդւում է և անշուշտ մի օր ամբողջովին պիտի փլուխ: Զախակողմեան խորանում զետեղուած է մի գերեզման, որի վերայ ընկած քարին չկայ և ոչ մի հատ տառ, այց աւանդութեամբ ասում են իրր թէ այդ Սողոմոն եպիսկոպոսի գերեզմանն է:

Սողոմոն եպիսկոպոսը այդտեղ հրկար տարիներ վանա-հայրութիւն է արել ութերորդ դարի սկզբներում:

Վանքի բակում, արեւելեան կողմում ընկած են մի շարք խուցեր, որոնք նոյնպէս թափւում են և, ինչ սառլ է հարկաւոր, որ անտէր դրութեան մէջ մնալով, ամբողջովին կփլուին և իսպառ աւերակ կդառնան:

Սքանչելի տեսարաններ կան արեւմտեան կողմից: Պարիսպները կանգնած են ուղիղ ժայռերի եզրերին, որի ստորոտում վշշալով, փշշալով, դարերով ընկած ապաւաժների հետ մրցելով, սահում է Ոսկի գետը, պաղպաճուն կոհակները պար բռնած՝ առաջ է գլորում ու իմ հայեացքն առնելով, կարծես շնջում է:

Կար ժամանակ, որ ես էլ

Շքեղազարդ հարսի պէս

Հազար ու բիւր պլըանքով

Փախչում էի ափերէս:

Սև կարծես նա նկատում է այն տենչավառ զեղմունքը

որ իւր կոհակներից ոչ պակաս փրփրում են և կրծում իմ սըր-
տի թելերը:

Եւ սահում է Ոսկի գետը, ալիքները զարնում քարերին,
սահում դէպ առաջ, դէպի ձորեր, դէպ անդունդ: Իսկ վանքը,
Մաքենեաց վանքը մենակ, դառն հայեացքն ուղղած երկնքին,
թախծը ճակատին, Վահան է յիշում, Գողթնացին Վահան,
Մաշտոց է ողբում և տխրամած՝ մնում կանգնած՝ նոյն սգի,
նոյն ողբի, նոյն լացի մէջ:

Այդ դառն մտքերի, այդ մեղանիշ պատկերները ծալքերն
էի մտել, յանկարծ լսուեց Լևոնի ձայնը—կանչում է ինձ:

Ահա. արտասուածցս կաթիլները յանձնում եմ քո յորձանք-
ներին, ո՞վ գետ, բայց ո՞վ կաայ ինձ մխրթարութիւն:

Լևոնի ձայնը կրկնուեց: Յետ նայեցի:

—Սեղանը պատրաստ է, ասաց նա, ձեզ ենք սպասում:

Սեղան, ճաշ մենաւոր վաճի մօտ... Երպէսկան կեանք,
ըռպէական կենդանութիւն... Կիսօսենք, սեղան կվայելենք, աչ-
քից թափուող կաթիլներն էլ սառած քարերին կյանձնենք,
կդառնանք, կզնանք, բայց քամին չի հաղորդիլ մեզ վանքի դան-
դաւոր, վանքի յանդիմանութիւնը և վերջապէս նորա աղեգորով
կոծն ու կսկիծը:

Նստեցինք ճանաչ, մետաքսանման խոտին, կարկաչուն
գետակի մօտ, նստեցինք սեղանի շուրջ, իմ միտքը հին-հին
դարերումն էին սաւառնում, իմ աչքի առաջ Գեղամները, Վա-
հաններն ու Մեսրոպ—Մաշտոցներն էին կանգնած:

Մնացինք այդտեղ մինչև արեգակն անցաւ կանաչավառ
բլրի ետևը և երկնքի խաղաղ ստուերը փռուեց ամենուրեք:

Վերջապէս մեր տխրամբմունջ «մնաս բարիները» շնջա-
ցինք, համբոյր տուինք վանքի օծուած պատերին, համբոյր Վա-
հանի ձեռով շօշափած տեղերին, համբոյր սուրբ հարանց ձե-
ռով կերտած քարերին, «մնաց բարև» դառնամբմունջ ջը-
րերին, տրամախոհ բլուրներին, տրամածաւալ դաշտերին,
հեծանք ձիերը, իջանք դէպի ձոր, դէպի ճանապարհ:

Իջնում եմ, հայեացքս դէպի տխրահայեաց վանքը և այդ-
պէս մինչև նա էլ անհետացաւ:

Անցանք կածաններն ու առապարներն, Ալըշախն թողե-
ցինք մի կողմ, հասանք Սևան, որի խռովայոյզ ալիքները
կատաղել էին, գոռում-մռնչում էին և բարձրաշունչ հողմերի

հետ կարծես գանգատ, տրտունջ ու յանդիմանութիւն էին նետում մեզ:

Օձաբերդն էլ հասնելով, թողեցինք և գիշերելու համար դիմեցինք գէպի Գեօղակ-Բուլաղ գիւղը:

Ահա լսուեց հեռւում ծիծեռնակի վերջալոյսի մեղեդին, ահա դաշտից տուն դառնող նախրի համերգը, ահա գիւղական երեկոն իւր բոլոր քաղցրութեամբ:

Նրկինքը մոայտելի էր: Անձրև էր սպասւում: Իսկ Սևանի ջրերը տակաւին չէին լռում: Իրանց անհղ մռնչոցով կարծես դալիք գիշերն են նշաւակում, մրրկալից թխպերը վախեցնում: Որոտի ձայնը լսուեց, հեռւում Սևանի եզրին ընկած հորիզոնում փայտառակեց կայծակը և ամպրոպը կրկնելուն պէս անձրևի լսույր կաթիլներն սկսեցին թափուել: Մենք արդէն բարձրանում էինք բլուրն ի վեր և անցնում բնութեան ժխորի արանքով: Փայլակը նորից չողաց, ամպերի գրկախառնութիւնն սկսուեց և ապա նորանց կարօտի արտասուքն առատօրէն տեղաց մեզ վերայ:

Բարեբախտաբար անձրևը չսաստկացած՝ հասանք Գեօղակ-Բուլաղ, որ թարգմանւում է Կարճ-աղբիւր:

Ի՞նչ է կարճ, ջրի խողովակը թէ՛ նորա սկզբից մինչև գիւղն ընկած տաըածութիւնը: Չիմացանք: Կարճ է կոչւում, կարճ էլ ընդունեցինք և գնացինք այդտեղ ու ապաստանեցինք Մնացականի բարեկամի տանը:

Մտանք ներս. մի մեծ սենեակ, որի մի անկիւնում կուտակուած էր ցորեն, իսկ միւս անկիւնում դրած էր մի լայնարձակ թախտ, որ որոշուեց մեզ համար:

Ի՞նչ հնար ունէինք, պիտի մնայինք: Անձրևն էլ սաստկացաւ, էլ ոչինչ չէինք կարող անել: Գիտէի, որ գիշերը մկնեռի հակերզը պիտի լսէի, գիտէի որ այդ գիշերուայ քունն էլ չէտան պիտի սլանայ, սակայն ո՛ր գնալ: Պէտք է խոնարհուել հանգամանքներին: Մարդը հանգամանքի ծառայ է: Սակայն չեմ մոռանում, որ տանտէրը ամեն կերպ աշխատում էր իւր հիւրասիրութիւնը կատարեալ անել:

Գիշերն իսպառ տիրեց: Ուղեկիցներս փափուկ անկողիններում արդէն անցել էին բախտաւոր աշխարհներ:

Մութ գիշեր էր: Նրկինքը դարձել էր սգւոր: Թէպէտ որտոն ու կայծակը դադրել էին, բայց երկնքի արտասուքը հանդարտ մաղւում էր: Այսուամենայնիւ կենարար էր այդ ար-

տասուքը, վասն զի թեթև երաչտի հոտ էր փչում: Բարակ սիւգերը մեղմորէն բաղխում էին պատուհանի շրջանակներին կայցրած թղթերը:—Լուր էին հաղորդում, թէ նոր-նոր արկածներ էին պատմում, Սևանից էին գալիս, թէ Մարենեաց վանքից, չէին ասում: Վերջապէս պատուհանի թուղթը պատռեցին, ներս մտան, չփեցին ճակատս և ես ամեն ինչ հասկացայ:

Առաւօտը գեղեցիկ էր: Մռայլոտ ու փոթորկալից գիշերը տեղի էր տուել պարզ երկնքին և գեղածիծաղ, պայծառ առաւօտեան:

Արշալոյսի երփներանգ ճաճանչները տաքածուել էին շաղաթաթախ մարմանդներին, որ կարծես երկնքից ասաղերը թափուել ու ցրուել էին նորանց վերայ:

Գեղամայ սիրասնունդ հայրենիքումն ենք, ընութեան հրաշագեղ ծոցերից մէկում: Սև թւում է թէ ընութեան բոլոր տարերքը խօսում են մեզ հետ: Աղբիւրները կարկաջում են, ծառերը շրշում, սիւգերը լզզում, ծաղիկները սօսափում, գետերը վշում, հեռւում Սևանայ ալիքները մռնչում, լեռներն էլ զեփիւռների միջոցով շնջում, արտոյտն ու ծիծառը դայլայլում, հաւերը կանչում, նախիրը բառաչում, ձիերը խրինջում, ժպտալառ արևն էլ ոսկէ շողերը տաքածում: Ամենքն էլ տենչանք ունին, ամենքն էլ փափագ, ամենքն էլ սէր, յոյս, վիշա և կարօտ: Սև կարծես ամենքն էլ կամենում են, որ մենք էլ մասնակցենք իրանց սրտի զեղմունքին:

Գեօղակ-Բուլաղը թողեցինք և մօտանք Սևանի ափին ընկած փոքր ինչ հարթ ճանապարհը:

Գիւղերն անցնելով և թողնելով մի կողմ, գալիս էինք: Սև երբ վերջապէս մօտեցանք Նրանոս գիւղին, Լեոնը թախանձեց մտնել իրանց մօտ, գիշերն այնտեղ անցկացնել, ապա առաւօտեան՝ հանգստացած՝ ուղևորուիլ դէպի Ն. Բայազետ:

Առաջարկն ընդունեցի, մանաւանդ, որ երկու գիշեր չէինք քնել: Նրկու օր էլ ձիի վերայ անցկացնելուց յետոյ, յիշուէ փոքր ինչ հանգարուծիւն էր հարկաւոր:

Արևը մօտենում էր իւր ննջարանին, որ հասանք դէպի Նրանոս տանող ճանապարհին ընկած հանգրուանը: Այստեղ էլ փոքր ինչ հանգստացանք, ապա զն դէպի Նրանոս:

Գիւղի ծայրը հասանք և ահա լուսեց եկեղեցու զանգակների սիրամրմունջ ղողանջիւնը, որ առանձին քաղցրութեամբ

շարժեց մեր կրօնական գգացմունքը և մենք բնագոյամբ խաչ հանեցինք երեսներիս ու մտանք գիւղ:

Նրանոն այդ երկրի բոլոր գիւղերի նման զուրկ է բուսականութիւնից, զուրկ գէթ բնական փոքր ինչ վայելուչ արտաքինից: Գիւղն ունի հարիւր յիսուն տուն, բնակիչ մի եկեղեցի և ոչ մի ուսումնարան:

Լեոն Նանասնամեանցի տանը՝ փարթամ ընթրիքից յետոյ գիշերուայ հանգիստն առանք, ապա ծառաօտեան այցելեցինք մի քանի տեղ ու ճաշից յետոյ վերադարձանք Ն. Բայազէտ:

Հետեւեալ օրը կիւրակի էր: Իսկ ես որոշել էի երկուշաբթի անպատճառ դուրս գալ Բայազէտից և ճանապարհս շարունակել դէպի Սևան, ապա Անի ու Շիրակայ բոլոր գաւառքէ Մնացականն ու Լեոնը ջերմ ցանկութիւն յայտնեցին ինձ հետ ճանապարհորդելու և որպէս զի իրանց ճանապարհորդական պատրաստութիւնը ժամանակ ունենան տեսնելու, խնդրեցին առ ժամանակ սպասել Սևանում: Երկուշաբթի՝ ժամը 10-ն սրտագին շնորհակալիքս յայտնելով ազնիւ ընտանիքիէ, ճանապարհս նոյն տանջող սայլակի վերայ շարունակեցի գէպի Սևան:

ԱՐՇԱԿ ԿԱՅԾՈՒՆԻ